

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора Даньшина
Максима Валерійовича на дисертацію Зайця Костянтина Дмитровича
«Методика розслідування шахрайств», поданої на здобуття
ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 — Право**

Вивчення рукопису дисертації К. Д. Зайця й ознайомлення з публікаціями здобувача дає підстави для попереднього висновку, що дисертант виконав роботу на належному науковому й методологічному рівні та досяг поставлених перед собою цілей. Цей висновок підтверджується сумою основних критеріїв, за якими оцінюються такі наукові роботи.

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розбудови дійсно правової держави з розвинутими демократичними інституціями в Україні, в умовах економічної та політичної нестабільності, а також кількісного та якісного збільшення злочинності перед правоохоронними органами держави постає гостра проблема забезпечення громадської безпеки, захисту населення від злочинних проявів. На сьогодні, нажаль, одним з найбільш розповсюджених злочинів в Україні є шахрайство (ст. 190 КК України). Загальносвітова практика теж вказує на значне збільшення показників цього виду злочину за останній період у світі в умовах пандемії COVID-19. Саме на видозмінну сучасної злочинності загалом та шахрайства зокрема, виявлення особливостей та тенденцій розвитку криміногенної обстановки під впливом карантинних та обмежувальних заходів у Європі вказано у Докладі Європола: «Пандемічний спекулянт: як злочинці експлуатують кризу COVID-19» (березень 2020 рік) та Докладі Міжнародної дослідницької організації «Global Initiative Against Transnational Organized crime» / «Злочинність та вірус. Вплив пандемії COVID-19 на організовану злочинність» (квітень 2020 рік). За даними провідних аналітиків Європолу ситуація з розповсюдженням випадків шахрайства буде тільки

зростати у майбутньому та знаходитися у кореляційній залежності від показників економічного спадку або зростання та рецесії або розвитку економік країни Європи. Так, вже зараз в окремих країнах значно трансформувався механізм шахрайства, осучаснилися форми злочинної поведінки, активно використовується паніка та страх серед населення перед вірусом для досягнення злочинної мети та оману, шахрайство стає більш професійним за рахунок трансформації організованої злочинності (мафії), наприклад, за даними останнього аналізу видозміни сучасної злочинності у Італії. Тому, на фоні, факторів, які теж характеризують сучасну економічну, політичну та соціальні сфери життєдіяльності України можливо констатувати ще більш загострення криміногенної ситуації у нас в країні у найближчій перспективі. На жаль, у динамічній прогресії вже зараз збільшуються показники злочинності, в яких особливе місце займають шахрайства. Вони характеризуються професіоналізацією та організованістю. Вчинення шахрайства є прямим наслідком нестабільності соціально-політичних процесів у країні. Також можливо зазначити й певні недоліки у роботі правоохоронних органів, пов'язані зі зменшенням їх професіоналізму, кадровим дефіцитом, що негативно впливає на результати розслідування кримінальних правопорушень. Вважаючи складність розслідування шахрайства, слідчому необхідно не тільки володіти всім комплексом професійних знань, а й вміло використовувати у своїй діяльності спеціальні знання, які значно розширюють можливості у збиранні, дослідженні та використанні доказової інформації.

Викладене свідчить про наявність наукової проблеми, її актуальність та відповідно обумовлює своєчасність проведеного дисертантом дослідження, мета якого полягає в удосконаленні на основі аналізу оновленого законодавства України, матеріалів кримінальних проваджень і спеціальної літератури з методики розслідування шахрайств. З цих позицій важко переоцінити актуальність і значимість обраної теми дисертаційного дослідження як з теоретичної, так і з практичної точок зору.

Актуальність роботи обумовлюється також тим, що дослідження виконане відповідно до положень наказу МВС України від 16.03.2015 р. № 275 «Про

затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років» (додаток 7, п. 7. 28); «Переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень в Україні з проблем наук кримінально-правового циклу» (п.п. 5.4.), затвердженого 30.05.2019 р. у Національній академії правових наук України; «Пріоритетних напрямків наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2016–2019 роки» (п. 7.12), схвалених рішенням Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ від 23.02.2016 р. (протокол № 2), а також у межах науково-дослідної теми Харківського національного університету внутрішніх справ «Теоретичні та практичні основи формування і реалізації криміналістичних методик розслідування злочинів» (номер державної реєстрації 0113U008198), зареєстрованої в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації на 2014–2018 рр. Обрану тему дисертаційного дослідження схвалено Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23.02.2016 року, протокол № 2.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Високий ступінь обґрунтованості результатів дослідження зумовлено досить раціональною та внутрішньо узгодженою архітектонікою дисертаційної роботи. Загальна структура роботи в цілому є логічною, послідовною, раціональною, обґрунтованою предметом, метою та завданнями дослідження.

Обґрунтованість наукових положень дисертації забезпечується застосуванням сучасних наукових методів, що позитивно відбилося на результатах дисертаційного дослідження, підтверджує наукову новизну розроблених теоретичних висновків і науково-практичних рекомендацій, що виносяться на захист (с. 158-165 дис.). Не викликають зауважень сформульовані здобувачем об'єкт та предмет дослідження (с. 17 дис.).

Нормативно-правову основу проведеного дослідження склали Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство України, підзаконні нормативно-правові акти.

Репрезентативною є *теоретична основа* дисертації. Судження автора

опираються на здобутки праць відомих вітчизняних та зарубіжних вчених-криміналістів (с. 18 дис).

Слід також звернути увагу на *емпіричну базу дослідження*, яку складають: результати вивчення матеріалів понад 240 кримінальних проваджень про шахрайства, вироки судів, рішення апеляційних судів, Касаційного кримінального суду України, Європейського суду з прав людини, а також статистичні дані Департаменту інформаційних технологій МВС України та Генеральної прокуратури України. З позитивного боку слід відмітити використання власного досвіду розслідування шахрайств при написанні дисертаційного дослідження.

Відповідають вимогам щодо наукової новизни положення, винесені на захист. Наукові висновки викладені несутеречно з урахуванням ступеню їх новизни (с. 18-20 дис.). Стил ь викладення положень дозволяє усвідомити їх зміст і новизну порівняно з науковими положеннями, сформульованими раніше іншими авторами. Відзначаючи позитивні сторони дисертаційного дослідження, варто наголосити, що наукові висновки є важливими як для науки, так і для практичної діяльності зі стримування та ефективної протидії злочинності. Незважаючи на доволі широкий обсяг питань, що підіймаються в роботі, автору вдалося зосередитися на криміналістичних аспектах предмету дисертаційного дослідження, що дозволяє зробити висновок про відповідність теми і змісту дисертації науковій спеціальності 081 – Право.

Основні положення та висновки дослідження викладені автором у 10 наукових публікаціях, серед яких 5 статей (4 статті опубліковані у журналах, включених Міністерством освіти і науки України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 1 стаття — у науковому періодичному виданні зарубіжної країни) та 5 тезах виступів на міжнародних науково-практичних конференціях), що вже само по собі є важливим досягненням для автора, який представив дисертацію на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 — Право.

Оцінка змісту дисертації, її оформлення та наукова новизна роботи.

Розділ перший роботи є певною пролегоменою для всього дослідження, оскільки в ньому закладаються характеристика та класифікація шахрайств (с. 22-55 дис.). Автор спрямовує свою увагу на проведення всебічного аналізу кримінально-правової характеристики шахрайств, її зв'язку з окремими елементами механізму вчинення та процесом доказування цих кримінальних правопорушень (с. 22-40), на цій базі здійснює криміналістичну класифікацію шахрайств (с. 40-50).

Слід підтримати загальний вектор міркування дисертанта (с. 50) про те, що криміналістична інформаційна модель шахрайства, як основа розбудови методики розслідування, повинна ґрунтуватись на кримінально-правовій характеристиці цього злочину. При цьому, її необхідно висвітлювати у тісному зв'язку з окремими елементами механізму вчинення шахрайств, особливостями процесу доказування, а також порядком відображення у матеріалах кримінального провадження елементів складу злочину.

Слід також погодитися з доцільністю проведеного аналізу ключових елементів кримінально-правової характеристики шахрайств (с. 22- 40). Це надало досліднику послідовно прийти до аналізу криміналістичного розуміння цього виду злочину та виявити сучасну його специфіку та тлі чого, у свою чергу, привести ці знання до певної системи та здійснити наступну криміналістичну класифікацію усіх видів шахрайств. У цьому розумінні була обрана правильна архітектоніка розбудови першого розділу роботи.

В першому розділі дисертант також звертається до проблем термінологічного характеру. Зокрема, дисертант правильно акцентує увагу на тому факті, що зараз існує нагальна потреба вироблення в науках кримінально-правового циклу єдиного підходу у розумінні обману та зловживання довірою, як окремих способів вчинення шахрайств, що повинно бути зафіксовано в примітці до ст. 190 КК України. Під обманом при вчиненні шахрайств запропоновано вважати поведінку, що свідомо направлена на те, щоби будь-якими засобами викликати у іншої особи уявлення про необхідність (обов'язковість) або вигідність (доречність) передачі майна або права на нього. Під зловживанням довірою пропонує автор вважати заволодіння майном за

наявності двох умов: 1) ініціатива передачі майна проявляється з боку потерпілого; 2) з боку підозрюваного відсутні будь-які дії, що спонукають потерпілого передати майно або право на нього (підозрюваний користується довірою потерпілого). З цією пропозицією варто погодитися.

Враховуючи надзвичайну різноманітність шахрайств, нагальною потребою при розробленні методики їх розслідування є криміналістична класифікація цих злочинів та яку автор пропонує у підрозділі 1.2 роботи. Взагалі, слід зазначити, що така постановка питання та акцентуація уваги дослідника на цьому спектрі питань є доволі актуальною, з урахуванням численних практичних проблем на місцях пов'язаних з розкриттям та розслідуванням різних видів шахрайств.

У цілому можливо погодитися з думкою автора про те, що виділення класифікаційних груп шахрайств повинно здійснюватись на підставі окремих елементів механізму вчинення цих злочинів, які суттєво впливають на формування слідчих ситуацій, тактичних завдань розслідування та засобів їх вирішення.

У другому підрозділі автор правильно акцентує увагу на тому факті, що дуже важливо при розслідуванні шахрайств вірно визначити перелік джерел доказової інформації. При цьому це можливо лише за умови, якщо слідчий та/або прокурор орієнтуються в особливостях правових відносин, які використав шахрай. Саме від даної оцінки залежить наскільки правильно і повно буде сформовано первинний матеріал про кримінальне правопорушення, наскільки вірно обрано напрямок розслідування і тактичні засоби досягнення єдиної стратегічної цілі – забезпечення судової перспективи кримінальному провадженню (с. 54-55 дис.). У свою чергу, аналіз цього питання надав можливість провести надалі класифікування шахрайств за видом правових відносин, що були використані для реалізації схеми обману для заволодіння майном потерпілого або його майнових прав.

Отже, з цієї точки зору слід підтримати дисертанта та погодитися з класифікацією усіх шахрайств на такі групи: 1) шахрайства, що вчиняються під оболонкою цивільних правовідносин і побутових угод; 2) шахрайства, що вчиняються під оболонкою адміністративних правових відносин; 3) шахрайства.

що вчиняються під оболонкою господарських правових відносин. Ця класифікація насправді має деякі недоліки на яких ми окремо зупинимося надалі при аналізі окремих дискусійних питань, але слід зауважити що її головна цінність – це безумовна практичне спрямування цієї теоретичної конструкції, яка може бути у цілому реалізована під час розслідування конкретних випадків шахрайств.

Розділ 2 «Особливості криміналістичної характеристики окремих груп шахрайств» (с. 56-106) складається з трьох підрозділів в яких детально аналізується специфіка криміналістичної характеристики шахрайств в залежності від того, що вчиняються: під оболонкою цивільних правових відносин (с. 56-77); під оболонкою адміністративних правових відносин (с. 77-83) та під оболонкою господарських правових відносин (с. 83-99).

У підрозділі 2.1. «Криміналістична характеристика шахрайств, що вчиняються під оболонкою цивільних правових відносин» автор роботи підкреслює, що шахрайствами, що вчиняються під оболонкою цивільних правових відносин, є кримінальні правопорушення, під час яких використовуються форми угод і домовленостей, врегульованих цивільним законодавством України. Такі дії являють собою прояви шахрайств так званої загально кримінальної спрямованості, виявленням і розслідуванням яких займаються слідчі слідчих відділень відділів поліції, а розкриття супроводжують оперативні працівники підрозділів карного розшуку.

У цілому слід підтримати розподіл шахрайств, що вчиняються під оболонкою цивільних правовідносин, виходячи із виділення таких чотирьох основних підгруп цих злочинів: 1) «вуличні» шахрайства; 2) шахрайства під прикриттям побутових домовленостей і майнових спорів; 3) шахрайства, під час вчинення яких обман здійснюється через мобільний зв'язок; 4) шахрайства, під час вчинення яких обман здійснюється через листування у мережі Інтернет.

З позитивного боку потрібно відмітити те, що в роботі приведено типові сліди і джерела доказів у кримінальних провадженнях про шахрайства усіх представлених підгруп, розкрито особливості особи злочинців та потерпілих.

У підрозділі 2.2. «Криміналістична характеристика шахрайств, що вчиняються під оболонкою адміністративних правових відносин» автор до у цілому вірно до таких шахрайств, відносить дії, спрямовані на заволодіння чужим майном або придбання права на нього, під час яких використовується обман щодо наявності статусу суб'єкта владних повноважень, або об'єму таких повноважень.

К.Д. Заяць правильно серед основних способів шахрайств даної категорії виділяє наступні: заволодіння грошима, що передаються в якості незаконної винагороди за прийняття (чи навпаки неприйняття) процесуального рішення у кримінальному провадженні на користь або проти інтересів певної особи; привласнення грошей та майна громадян під виглядом проведення обшуку (житла, транспортного засобу або особистого огляду); заволодіння грошима громадян під приводом збору обов'язкових платежів; заволодіння грошима громадян, які допустили порушення закону і передають незаконну винагороду службовим особам, які не наділені повноваженнями щодо складання протоколу про адміністративні правопорушення; заволодіння грошима громадян, які передають незаконну винагороду за вступ у вищий навчальний заклад або за позитивний результат на іспитах; заволодіння грошима громадян, які займаються підприємницькою діяльністю і передають незаконну винагороду особам під час проведення вдаваних перевірок.

У підрозділі роботи дисертантом обґрунтовано, що ключовим моментом у визначенні кваліфікації дій особи, яка вчинила злочин і яка при цьому є суб'єктом владних повноважень, є вилучення і аналіз документів за місцем роботи (служби), що стосуються призначення особи на посаду, характеристики категорії займаної посади підслідного і закріплених за ним функціональних обов'язків (наказ про призначення на посаду, функціональні обов'язки та інші). Важливим також є вивчення законів та відомчих нормативних актів, що регламентують діяльність у сфері зайнятості і реалізації владних повноважень підслідного. Визначено, які саме факти повинна встановити особа, що проводить досудове розслідування під час аналізу вказаних джерел. Розкрито перелік типових слідів і джерел доказів у кримінальних провадженнях про шахрайства даної підгрупи, надано характеристику особи злочинців та потерпілих.

У наступному третьому підрозділі другого розділу «Криміналістична характеристика шахрайств, що вчиняються під оболонкою господарських правових відносин» (с. 83-99) автор відносить схеми обману, які реалізуються під час організації та здійснення господарської діяльності між різними суб'єктами господарювання, а також вказує, що заволодіння майном або правом на нього маскується господарськими відносинами, які регулюються Господарським кодексом України, і, відповідно, мають вигляд спорів, що відносяться до спеціалізації господарських судів.

У роботі К.Д. Заяць ретельно аналізує специфіку цих різновидів злочинів та вказує, що вона полягає у тому, що схема реалізації злочинного задуму має чітко виражений інтелектуальний характер, обман потерпілих більш витончений, тому його ознаки вкрай складно виявити, задокументувати і довести в суді. Шахраї імітують діяльність, яка зовні відповідає професійним стандартам і традиціям, а також нормативним вимогам і ознакам законної господарської діяльності. Навіть при виявленні ознак складу злочину даної категорії вкрай важко довести злочинний умисел причетних осіб у матеріалах кримінального провадження, оскільки злочинці намагаються перевести претензії потерпілих у площину спору, що вирішується у суді на загальних підставах.

При висвітленні криміналістичної характеристики шахрайств, що вчиняються під оболонкою господарських правовідносин, визначено, що предметом посягання цих злочинів, у більшості випадків, є гроші у готівковій та безготівковій формах. В окремих випадках шахраї шляхом обману вилучають у потерпілих і майно, зокрема, автомобілі, сільськогосподарську техніку, устаткування, товари виробництва, паливно-мастильні матеріали, сировину тощо. У якості побажання, вважаємо за потрібно вказати автору на необхідність більшого використання емпіричного матеріалу та прикладів з сучасної практики розслідування при аналізі цієї групи шахрайств.

Автор способи вчинення шахрайств даної групи розкриває з урахуванням їх наступного поділу: 1) способи шахрайств, що мають оболонку діяльності інвестиційних компаній; 2) способи шахрайств, що маскуються відносинами у сфері страхування; 3) способи шахрайств, що маскуються кредитно-

банківськими операціями; 4) способи шахрайств, що вчиняються під прикриттям здійснення торгівельної діяльності або діяльності з надання послуг; 5) способи шахрайств, що маскуються порядком компенсації із бюджету податку на додану вартість виробленої та експортованої продукції.

У цілому вірно в роботі зазначено про те, що специфіка слідів шахрайств даної категорії обумовлена використанням різноманітних підроблених та фіктивних документів під час створення підприємства та імітації тих чи інших господарських операцій. Визначено особливості джерел доказів і їх місцезнаходження в залежності від сфери діяльності суб'єкта господарювання. Здобутком роботи слід визнати також те, що дисертант у аспекті заявлених питань розділу розкриває у цьому зв'язку особливості особи злочинців.

Квінтесенцією дисертації можна назвати **розділ 3 «Особливості розслідування окремих груп шахрайств»** (с. 101-158 дис.), в якому автор аналізує особливості розслідування шахрайств, що вчиняються: під оболонкою цивільних правовідносин (с. 107-122 дис.); під оболонкою адміністративних правовідносин (с. 122-133 дис.), під оболонкою господарських правовідносин (с. 133-148 дис.).

На сторінках цього розділу здобувач підіймає найактуальніші проблеми методики розслідування шахрайства. Архітектоніка цього розділу будується таким чином, що поступово у підрозділах аналізуються питання та їх особливості, щодо типових слідчих ситуацій, особливостей етапу приймання і перевірки повідомлень про шахрайства, порядок роботи слідчого з потерпілою особою, особливостей збору доказів використання обману або зловживання довірою конкретною особою/особами до її/їх затримання, особливостей збору доказів після затримання і повідомлення підозри особам, що причетні до вчинення шахрайства.

У підрозділі правильно визначені опорні точки взаємодії слідчого під час досудового розслідування шахрайств даної категорії з працівниками Департаменту кіберполіції України та службою Держфінмоніторингу.

Здобувач робить правильний висновок, що, з урахуванням недоліків в досудовому розслідуванні шахрайств, які зазначаються у рішеннях судів (апеляційних судів, Касаційного кримінального суду України, Європейського

суду з прав людини) доцільно виділення в окремих методиках розслідування шахрайств трьох етапів: 1) приймання і перевірки повідомлень про шахрайства та робота з потерпілою особою; 2) збирання доказів використання обману або зловживання довірою конкретною особою/особами до її/їх затримання; 3) збирання доказів після затримання і повідомлення підозри особі, що причетна до вчинення шахрайства.

Слід підтримати точку зору дисертанта про те, що в окремих методиках розслідування шахрайств кожен з цих етапів характеризується особливістю з точки зору тактичних завдань і засобів їх вирішення, є більш наближеним до потреб практики і буде більш зрозумілим слідчим і співробітниками оперативних підрозділів.

Особливості розслідування кожної класифікаційної групи шахрайств правильно висвітлено з урахуванням специфіки тактичних завдань на окремих етапах досудового розслідування, порядку та засобів їх вирішення. Автор зосереджує окрему увагу на типових помилках і прогалинах, що допускають слідчі та їх процесуальні керівники у провадженнях даної категорії, зводячи нанівець доказове значення отриманих результатів та наводить з цього приводу рішення Касаційного кримінального суду України, позицію Верховного Суду України, фрагменти рішень Європейського суду з прав людини, а також вироків судів, якими визнано невинуватість обвинувачених з посиланням на недоліки слідства.

В роботі містяться й інші положення, які заслуговують на увагу, але навести їх у відгуку на дисертацію не є можливим у зв'язку з його лапідарністю.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що рецензована робота є однією з перших спроб, з набуттям чинності нового Кримінального процесуального кодексу України, з урахуванням останніх системних змін, внесених до Законів України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», прийнятого Положення «Про Державну службу фінансового моніторингу України», а також з урахуванням узагальненої судової практики, в тому числі

рішень Європейського суду з прав людини, комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, побудувати сучасну методику розслідування шахрайств.

Текст дослідження написаний науковою українською мовою. Дисертація оформлена відповідно до вимог, що ставляться до такого роду досліджень. Дисертант продемонстрував свої здібності до наукового пошуку та вміння аргументувати власну точку зору.

Разом з тим загальна позитивна оцінка рецензованого дисертаційного дослідження не виключає відсутності у ньому дискусійних моментів, наявності положень, які потребують уточнення або додаткового обґрунтування. Основні зауваження зводяться до наступного:

1. На наш погляд, дисертант дуже прискіпливо занурився у проблематику кримінально-правового аналізу шахрайства. Звісно кримінальне право – це свого роду замовник для криміналістичної науки, яка у свою чергу націлюється на вирішенні специфічних завдань зі стримуванні злочинності, прояви та види якої сформульовані у конкретних статтях Особливої частини Кримінального кодексу України. Взагалі, зв'язок криміналістики і кримінального права визначається тим, що ці науки мають спільний об'єкт вивчення, яким виступає злочинна діяльність. При цьому пріоритетність належить звісно кримінальному праву, оскільки саме там формується поняття злочину взагалі і поняття злочинів окремих видів. Принципово важливою для криміналістики є кримінально-правові категорії «склад злочину», «спосіб злочину», «співучасть у злочині» та інші, які є визначальними для багатьох теоретичних положень криміналістики. Тому, звісно, для розбудови криміналістичної методики шахрайства потрібно виходити з його кримінально-правового аналізу, але це не означає що за його рахунок потрібно розширювати суту криміналістичне дослідження заявлених питань дисертації.

2. При розбудові сучасної криміналістичної методики розслідування того чи іншого злочину одним із завдань є виявлення специфіки розслідування цього злочину за допомогою аналізу особливостей криміналістичної тактики. Ми вважаємо, що питання планування та організації розслідування за видами

шахрайств, систему яких пропонує дисертант, повинно було б представити більш детально. Також під цією призмою уваги, у третьому розділі роботи, на нашу думку, повинна була знайти своє відображення проблематика проведення окремих слідчих (розшукових) дій й тактичних операцій при розслідуванні шахрайств, а саме аналіз особливостей допиту підозрюваних та свідків, призначення судових експертиз, взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими підрозділами тощо. Можливо група цих питань змогла б знайти своє відображення навіть у самостійному підрозділі третього розділу дисертації, в якому був би проведений їх сучасний аналіз на тлі їх узагальнення та систематизації. З не вирішенням саме цієї проблеми пов'язано наше наступне зауваження.

3. При аналізі питань криміналістичної характеристики окремих груп шахрайств автор поза своєї уваги безпідставно залишає питання способу приховування злочину. Проводить його фрагментарний аналіз з прив'язкою до способу злочину та навіть взагалі не вказує на нього досліджуючи специфіку шахрайств в залежності від того, що вчиняються злочин під оболонкою цивільних, адміністративних або господарських правових відносин. На нашу думку, у ракурсі заявленої проблематики дисертації, потрібно вести мову про самостійний елемент криміналістичної характеристики злочину – способу приховування шахрайства. Саме шахрайство має специфічний спосіб вчинення, в якому знаходить свою реалізацію інший елемент характеристики – особа злочинця. Злочинець використовує цілий набір особистих якостей та здібностей для того щоб втертися у довіру, підтримувати стосунки з різним контингентом громадян, правильно обрати жертву злочину, обрати предмет злочинного посягання, знайти спосіб ввести в оману та продумати шляхи відходу, замаскувати сліди своєї особи та сховатися від відповідальності. Саме обраний спосіб приховування злочину іноді на практиці вказує на особу шахрая та націлює слідчого на пошук тих чи інших слідів-доказів, що призводить до успішного розкриття злочину. Тому у роботі, яка присвячена аналізу питань розбудови цілої методики розслідування шахрайства повинно було знайти своє відображення дослідження способу приховування шахрайства без поглинання у спосіб злочину (який має за

кримінально-правовим розумінням трьохланкову структуру: приготування, вчинення та приховування, але з криміналістичного може бути виправдано як об'єднаним так і роз'єднаним без прив'язки до вказівок кримінального права (Р.С. Белкін)). Тим паче, що є яскрава особливість способів приховування шахрайств, види яких пропонує нам сам дисертант.

4. На жаль, у роботі дослідник не піддав самостійному прискіпливому аналізу особливостям тактики допиту підозрюваного, який затриманий за «гарячими слідами». Насправді більшість кримінальних проваджень щодо шахрайств, що доходять до судового розгляду – це справи в яких був вірно визначений комплекс слідчих (розшукових) дій першочергового етапу розслідування. Саме аналіз специфіки першочергових та наступних слідчих (розшукових) дій, використання допомоги громадськості, взаємодія з іншими службами, органами та відомствами одразу після отримання повідомлення про злочин з ознаками шахрайства був би доречний у аспекті заявлених питань третього розділу дисертації.

Разом з тим, доцільно зауважити, що висловлені вище зауваження, побажання та рекомендації стосуються дискусійних положень дисертаційного дослідження й загалом не зменшують високого наукового рівня представленої роботи та повинні сприйматись автором в якості пропозицій до подальшого вивчення даної проблеми

Загальні висновки:

1. Дисертація *Зайця Костянтина Дмитровича «Методика розслідування шахрайств»* є завершеною самостійною кваліфікаційною науковою працею, в якій, з урахуванням оновленого законодавства України, сформульовано та обґрунтовано низку теоретичних положень і практичних пропозицій, які мають значення для розвитку методики розслідування шахрайств.

2. *Теоретичне та практичне значення результатів дисертації* полягає в тому, що результати дисертаційного дослідження К. Д. Зайця можуть бути використані у практичній діяльності з метою підвищення ефективності досудового розслідування різних видів шахрайств, правотворчості для удосконалення окремих положень Кримінального кодексу України та освітньому

роботи та повинні сприйматись автором в якості пропозицій до подальшого вивчення даної проблеми

Загальні висновки:

1. Дисертація *Зайця Костянтина Дмитровича «Методика розслідування шахрайств»* є завершеною самостійною кваліфікаційною науковою працею, в якій, з урахуванням оновленого законодавства України, сформульовано та обґрунтовано низку теоретичних положень і практичних пропозицій, які мають значення для розвитку методики розслідування шахрайств.

2. Теоретичне та практичне значення результатів дисертації полягає в тому, що результати дисертаційного дослідження К. Д. Зайця можуть бути використані у практичній діяльності з метою підвищення ефективності досудового розслідування різних видів шахрайств, правотворчості для удосконалення окремих положень Кримінального кодексу України та освітньому процесі при викладанні криміналістики і підготовці підручників, навчальних посібників та навчально-методичних матеріалів.

3. Дисертація *«Методика розслідування шахрайств»* відповідає вимогам Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167, Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року, а її автор – *Заяць Костянтин Дмитрович* – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ

Професор кафедри права
Національної безпеки та правової роботи
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, професор
7 липня 2020 року

Максим ДАНЬШИН

*Лідиса М. Даньшина зав. кафедрою
Національного військово-юридичного інституту* *С. М. Нелюбенко*